

Совгіра Світлана Василівна

ФОРМУВАННЯ ФУНДАМЕНТУ СВІТОРОЗУМІННЯ ОСОБИСТОСТІ В КООРДИНАТАХ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

В статті досліджено процес формування фундаменту світорозуміння особистості в координатах дошкільного виховання, що є передумовою розвитку екологічного світогляду дорослої людини. Особливе значення в цьому процесі належить сім'ї й дитячому садку. Сім'я є природнім середовищем для дитини, джерелом знань про рідний край, навколишню природу, природоохоронні звичаї і традиції. Доведено, що визначальним чинником морального становлення особистості дошкільного віку є не лише спадковість і соціально-педагогічні умови життя, але і її власна участь, сила і напрям її власної активності.

Ключові слова: екологічний світогляд, дошкільне виховання, розвиток дитини.

В статье исследован процесс формирования фундамента миропонимания личности в координатах дошкольного воспитания, что является предпосылкой развития экологического мировоззрения взрослого человека. Особое значение в этом процессе принадлежит семье и детскому саду. Семья является естественным средой для ребенка, источником знаний о родном крае, окружающую природу, природоохранные обычаи и традиции. Доказано, что определяющим фактором морального становления личности дошкольного возраста является не только наследственность и социально-педагогические условия жизни, но и ее собственное участие, сила и направление ее собственной активности.

Ключевые слова: экологическое мировоззрение, дошкольное воспитание, развитие ребенка

The article investigates the formation of personality in the world view of the foundation coordinates preschool education as a prerequisite for the development of environmental philosophy adult. Of particular in this process belongs to the

family and kindergarten. That family is the natural environment for the child, the source of knowledge about their native land, the surrounding, environmental traditions. Proved that the determinant of its moral development is not only inheritance and social and pedagogical conditions of life, but her own part, the strength and direction of its own activity.

Keywords: ecological worldview, preschool education, child development.

Формування екологічного світогляду людини здійснюється у процесі онтогенезу, що проходить низку етапів, які характеризуються кількісними та якісними змінами її поглядів на взаємодію з природою. Вони пов'язані як із фізіологічним розвитком, але визначаються не ним, так із наслідками взаємодії з навколишнім світом. Екологічний світогляд особистості формується від народження та ускладнюється з віком як структурно організована динамічна система. Виникають нові психічні якості внаслідок диференціації наявних структур, виділення окремих функцій і нової їх інтеграції, тобто об'єднання у нове ціле, у якому генетично пізніші структури виникають з більш ранніх і включають їх у себе в зміненому вигляді.

Праці учених різних епох, зокрема В. Вернадського, Я. Коменського, М. Монтессорі, І. Огієнко, І. Песталоцці, С. Русової, О. Сухомлинського, К. Ушинського, С. Шацького та ін., які розглядали природу на підставі системного наукового підходу, визначили багатогранність її впливу на особистість дитини, необхідність використання природи як засобу формування її ще з раннього віку, стали тим науковим фундаментом, на базі якого науковці в наш час мають можливість розробляти та удосконалювати педагогічні підходи до формування у дітей екологічних цінностей, поглядів на гармонізацію взаємодії з природою.

Мета. Дослідити процес формування фундаменту світорозуміння особистості в координатах дошкільного виховання, що є передумовою розвитку екологічного світогляду дорослої людини.

В ранньому віці у дітей закладається фундамент екологічного світорозуміння, що являє собою складний пізнавальний процес, в результаті якого набуваються елементарні знання, формуються перші екологічні уявлення про об'єкти та події, котрі відбуваються в живій і неживій природі на основі поєднання окремих явищ у неподільне ціле. Особливе значення в цьому процесі належить сім'ї. Саме сім'я є природнім середовищем для дитини, джерелом знань про рідний край, навколишню природу, природоохоронні звичаї і традиції.

Такі дослідники як С. Реддінг, М. Стельмахович, О. Степанов, М. Фіцула, В. Федяєва виділяли інститут сім'ї як головний чинник формування системи екологічних цінностей, норм поведінки у природному середовищі [10; 12; 14; 15].

У ході дослідження ми звернулися до студентів природничо-географічного, фізико-математичного, історичного, філологічного факультетів та факультету початкової освіти Вінницького, Волинського, Кіровоградського, Уманського та Черкаського університетів (разом 128 осіб) з такими запитаннями: Чи знають Ваші батьки природоохоронні традиції, звичаї та обряди? Чи дотримуються їх у вашій сім'ї? Якщо так, то яких? Проведення яких екологічних акцій у сім'ї запам'яталося вам найбільше? та ін.

Проаналізувавши відповіді, ми, насамперед, констатували той факт, що студенти – вихідці із сільської місцевості (96 чоловік – 73,3%) майже на всі запитання дали ствердні і глибокі відповіді (91%). Вони відзначають свято урожаю, перших квітів, розчищення та упорядкування криниці, створення місця на подвір'ї для гніздування ластівок, лелек. Даючи відповіді на такі запитання студенти відзначили важливий для нас факт – святкування їх повною родиною, що сприяє формуванню таких людських чеснот, як шанобливе ставлення до старших, відчуття єдиного роду. Деякі студенти із сільської місцевості зазначали, що батьки виховували їх на народних прикметах, традиціях, що містили заповіді любити природу. Зокрема,

аналізуючи природоохоронне виховання в сім'ї, вони найбільше згадують матір, яка часто використовувала народні прислів'я, приказки. Найуживанішими були вислови: „не кидайся хлібом, він святий”, „вечірня роса – перша прикмета ясної погоди”, „принесе нам радості солов'їний спів”. На думку студентів, батьки формували й виховували в них любов до природи, милосердя до всього живого. У такий спосіб передавалися й екологічні знання. У студентів, які народилися у місті (32 чоловіка – 26,7%) та навчалися у міських школах, спостерігалася менша кількість ствердних відповідей на поставлені запитання (34%). В основному зв'язок сім'ї з природою відбувався задля власного відпочинку без обдумування рекреаційного впливу на неї.

Таким чином, спостерігаючи сучасний стан екологічного виховання дитини в сім'ї, маємо зазначити, що виховання природоохоронних традицій в родині є одним із найважливіших етапів у складному цілеспрямованому процесі педагогічного впливу батьків на дітей, за якого створюються сприятливі умови для формування у них позитивних особистісних якостей, світоглядних поглядів, переконань, ідеалів, ставлення до навколишньої дійсності. Набуття екологічного світогляду починається із залучення до взаємодії з природою в тому соціальному мікросередовищі, в якому перебуває мала дитина, де розповідають про навколишній світ з позицій любові та дбайливого ставлення. Не можна навчити дітей любити природу, не навчивши її розуміти. У свою чергу, вивчення природи є важливим чинником всебічного розвитку особистості.

Маємо відзначити й негативні чинники, які заважають формуванню екологічного світорозуміння особистості в сім'ї: психологічні стреси, зайнятість батьків, модернізоване соціальне довкілля, знецінення традицій, „відірваність” від природи, не завжди достатня підготовка батьків.

Вивчення досвіду сімейного виховання показує, що усвідомлене й цілеспрямоване формування екологічного світорозуміння дітей в більшості сімей відсутнє. Культура взаємодії з природою формується стихійно і

залежить від освітнього рівня батьків. У сім'ї діти засвоюють загальні норми гуманного ставлення до рослин і тварин. Але в процесі соціалізації діти часто є свідками протиріччя у ставленні дорослих до природи. Причиною такого стану речей є втрата природних зв'язків і потреб спілкування з живою природою населення урбанізованих територій, переривання наступності в передачі досвіду взаємодії з нею між теперішніми і минулими поколіннями.

Характеристика процесу формування фундаменту світорозуміння особистості в природному середовищі сім'ї подана нами на основі встановлення його функцій і недоліків.

Функціями є:

– сім'я як природне середовище дитини є джерелом знань про рідний край, навколишню природу, природоохоронні звичаї і традиції (обмін думками про події, що відбуваються щодня, сімейні візити до зоопарків, культурних пам'яток тощо);

– у сім'ї закладається духовний стрижень особистості, її особливості, ставлення до природи, норм поведінки у природному середовищі;

– виникають нові мотиви поведінки, під впливом яких дитина здійснює вчинки (налагоджує практичні дії з об'єктами природи);

– відбувається пробудження природних задатків та нахилів, виявлення і розвиток резервів, можливостей дітей (завдяки власній активності дитина соціально адаптується, відбувається усвідомлення свого „Я”, розуміння своїх переживань і почуттів);

– розвивається життєрадісність, емоційність, чутливість й поважне ставлення до всього живого. Відсутність усвідомленої і цілеспрямованої екологічної освіти у більшості сімей.

До недоліків нами віднесено:

– стихійне формування культури взаємодії з природою, що залежить від освітнього рівня батьків;

– у сім'ї засвоюються норми гуманного ставлення до живих об'єктів, а в процесі соціалізації діти є свідком протиріччя у ставленні дорослих до природи;

– втрата природного зв'язку і потреб спілкування з живою природою у зв'язку із робочою завантаженістю батьків;

– переривання наступності в передачі досвіду взаємодії з природою між теперішніми і минулими поколіннями.

У тісному контакті із сім'єю має працювати й дитячий садок. Зміст роботи з ознайомлення дошкільнят з природою досить широко описано Є. Андрєвою, Л. Каменевою, І. Мар'єнко, С. Русовою, В. Стрельцовою [2; 4; 16; 11; 13]. Проблеми екологічного виховання дошкільнят розглядаються у фундаментальних працях педагогів і психологів Н. Лисенко, Г. Марочко, Л. Шинкаревої та проект-концепції „Екологічний дитячий садочок” [6; 8; 17; 3].

Розглянемо особливості деяких найбільш суттєвих стадій формування світорозуміння особистості у процесі дошкільного виховання на основі визначених функцій та недоліків.

Функціями є:

– формування почуття любові до рідної землі. Вивчення українських національних творів на природоохоронну тематику: казки, легенди, загадки, прислів'я, приказки, народні пісні, лічилки, ігри;

– ознайомлення з найпростішими зв'язками живої і неживої природи, впливу людини на природне середовище під час проходок, екскурсій;

– розвиток загального інтересу до живої і неживої природи. Формування елементарних уявлень про будову світу. Подолання антропоцентричного підходу у ставленні до природи;

– участь у національних святах з використанням природоохоронних лозунгів, екологічних проектах „Чиста вода”, „Чисте повітря”;

– закладання у психічному світі особистості комплексу якостей, які в подальшому можуть перейти в стійкі утворення особистості;

– формування перших понять у дітей про загальнолюдські норми моралі, культурні цінності (чуйність, доброзичливість, милосердя, співчуття, порядність). Розвиток уяви, творчих здібностей. Часто дитячі садки слугують „замінником” сімейного виховання.

До недоліків ми віднесли:

- у ряді випадків виховують слухняну і покірну дитину;
- негативні приклади дорослих у відношенні до навколишнього середовища;
- невміле втручання дорослих у внутрішню творчу роботу дитини: нестворення умов для спостереження, відсутність підбору необхідного матеріалу для розумової діяльності.

Третій рік життя – період інтенсивного психічного розвитку. Якщо раніше дитина відчувала себе злитою з довкіллям, то в 3-річному віці це відчуття несподівано зникає. Це період, коли в психічному світі особистості відбувається засвоєння моральних норм поведінки, закладаються й комплекси, які в подальшому можуть перейти в стійкі особливості особистості.

У період з 3-х до 5-ти років діти найбільше набувають вражень (отримують перші поняття про причинно-наслідкові зв'язки в довкіллі, загальнолюдські норми моралі, гуманне і відповідальне ставлення до навколишньої природи, принципи рівноправності будь-якого життя, які дозволяють уникати крайностей в освоєнні і використанні природних ресурсів). Як зазначає О. Андреева, „уміння бачити природу – перша умова виховання світовідчуття єдності з нею, перша умова виховання через природу” [2, с.28].

Визнаємо також, що людина від народження наділена волею і розумом. Сучасне українське виховання відмовляється від погляду на неї лише як на продукт еволюції й суспільних відносин. Визначальним чинником її морального становлення є не лише спадковість і соціально-педагогічні умови життя, але і її власна участь, сила і напрям її власної активності.

У дошкільний період закладаються основні якості особистості дитини, які в шкільні роки стануть визначальними в її ставленні до світу природи. Підготовка дошкільників до наукового пізнання світу, формування фундаменту світорозуміння передбачає не лише активне засвоєння ними наданої достатньої інформації з урахуванням притаманної в цьому віці природної допитливості та індивідуально-типологічних особливостей, але й уміння по можливості оцінювати навколишню дійсність, любити природу й відчувати її красу як вічно живу цінність. Як зазначає Г. Костюк, „від того, як відбивається середовище в дитячій свідомості, залежить і вплив його на розвиток дитини” [5, с.123].

У напрямі формування екологічного світорозуміння дошкільників робиться досить багато наукою і практикою. Освітні програми екологічного спрямування для дошкільників покликані підвищити рівень екологічного виховання (О. Андреева, Н. Лисенко, О. Любчак, Н. Старосельцева та ін.) [2; 6; 7; 9]. Їх узагальнення показує існування певних умов для формування екологічного світосприйняття дошкільників. Першою умовою утворення фундаменту світорозуміння дитини є органічна прив'язаність до природи рідного краю (зміст пізнавального матеріалу має виходити із особливостей навколишніх природних ландшафтів, біоценозів, культурної спадщини). Друга умова полягає у формуванні елементарних уявлень про будову світу й на цій основі – формуванні уявлення про неможливість людського життя без природи, без живих істот. Такі уявлення можуть виникати в процесі живого спілкування з природними об'єктами. Третя умова полягає в тому, щоб підвести дітей до усвідомлення відносин людини й природи, показати відсутність гармонії у цих взаєминах, необґрунтовані дії людей в природі. Формування екологічного світосприйняття дитини здійснюється на фоні подолання антропоцентричного підходу у ставленні до природи. Четверта умова – організація практичної діяльності дітей в різних екологічних проектах: „Чиста вода”, „Чисте повітря”, які можуть бути пов'язані з вивченням культурних та історичних цінностей. Такий підхід дозволяє

застосувати психолого-педагогічний потенціал взаємодії особистості зі світом природи, формувати погляди, в основі яких лежить розуміння єдності людини і природи.

Основні етапи формування екологічного світорозуміння особистості бачаться нами у такій динаміці цього процесу: збереження в сім'ї та на її нових вікових періодах природоохоронних традицій та звичаїв, набутих знань, уявлень, практичних умінь і навичок, їх розвиток і вдосконалення, виникнення на цій основі нових ознак, ціннісних орієнтацій, поглядів, переконань, які характеризують потенції формування екологічного світогляду особистості у майбутньому.

Як влучно сказав Ш. Амонашвілі: „Чим багатогранніший у дитини життєвий досвід дитинства, тим успішніше можна вплітати в нього багатющий досвід людства” [1, с.85].

Отже, необхідно розроблення та впровадження нових виховних технологій, які б забезпечували формування й розвиток у дошкільника насамперед духовних здібностей як домінантних і вирішальних для розвитку екологічного світорозуміння.

Список використаних джерел

1. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества: книга для учителя. – К.: Освіта, 1991. – 110, [1] с.
2. Андреева Е. К. Союз с природой. – М.: Знание, 1985. – 80 с.
3. Екологічний дитячий садок: Проект-концепція / Дубиніна Т. та ін. // Дошкільне виховання. – 1996. – №7. – С.8-10.
4. Как знакомить дошкольников с природой: пособие для воспитателей детского сада / [Л.А. Каменева, А.К. Матвеева, Л.М. Маневцова и др.]; сост. Л.А. Каменева; под ред. П.С. Саморуковой. – 2-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1983. – 207 с.
5. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості; під ред. М.М. Проколієнко; упоряд.: В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, О.Т. Губко, О.В. Проскура. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.

6. Лисенко Н. В. Теорія і методика формування еколого–педагогічної культури вихователя дошкільного закладу в системі вищої педагогічної освіти України: дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.04 / Лисенко Неллі Василівна. – Івано-Франківськ, 1996. – 391 с.
7. Любчак О. О. Виховання захисників природи / О.О. Любчак, Т.В. Збаржевська. – К.: Рад. школа. – 69 с.
8. Марочко Г. С. Формирование у детей старшего дошкольного возраста бережного отношения к природе (на материале растительного мира): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Марочко Галина Сергеевна. – К., 1993. – 229 с.
9. Природа и дети. Из опыта эстетического воспитания учащихся / под. ред. Н.П. Старосельцевой. – М.: Просвещение, 1964. – 46 с.
10. Реддінг Сем. Батьки та навчання // Шлях освіти. – 2001. – №1. – С.17-20.
11. Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
12. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка: навч. метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 231 с.
13. Стрельцова В. Б. Наш друг – природа: Из опыта экологического образования в школах Москвы. – М.: Педагогика, 1985. – 112 с.
14. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки: посібник / О.М. Степанов, М.М. Фіцула. – К.: Академвидав, 2003. – 504 с.
15. Федяєва В. Етно-соціальні аспекти сімейного виховання в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Шлях освіти. – 2005. – №2. – С.44-47.
16. Чтобы дети любили родную землю; сост. И.С. Марьенко, Д.И. Перфильевская. – М.: Советская Россия, 1969. – 187 с.
17. Шинкарева Л. В. Формирование социально-экологических представлений у детей (На материале дошкольного образования): дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Шинкарева Людмила Владимировна. – Белгород, 2003. – 249 с.